

ՄԻԱՑԵԱԼ ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

Յօդուածս մի նիւթի շուրջ է, որ շատերը պիտի զարմացնէ, գուցէ եւ վրդովէ: Խօսքը հայոց լեզուի նախատեսութեան՝ ապագայի մասին է:

Ամէն լեզու իր փիլիսոփայութիւնն ունի, բայց աշխարհում միայն սակաւաթիւ լեզուներ այն կը մշակեն գիտակցաբար: Փիլիսոփայութիւնը նախ եւ առաջ հարցադրութիւն է, հարցեր՝ որոնց պատասխանները այս պահին միշտ չէ որ ունինք: Հարցադրումը սակայն անհրաժեշտ պայման է՝ պատասխաններ որոնելու ճանապարհին:

Ի՞նչ է հայոց լեզուն, որո՞նք են նրա զարգացման հեռանկարները, ինչպիսի՞ հայերէն կ'ուզենք ժառանգութիւն թողուլ մեր սերունդներին, միաւորելո՞ւ ենք արդեօք մեր երկու ճիւղերը, պէ՞տք է արդեօք հայերէնը մաքրել օտարաբանութիւններէն, պէ՞տք է մեզ արդեօք մէկ ուղղադրութիւն, ի՞նչ դեր ունի գրաբարի դասականութիւնը դպրոցներում, ի՞նչ ճանապարհներով կ'ուզենք հայերէնը յղկել, հարստացնել, կատարելագործել եւ այն աշխարհի հզօր լեզուների շարքը վերադարձնել:

Լեզուի փիլիսոփայութիւնը, եւ մասնաւորապէս՝ լեզուի տեսլականը, բազմաթիւ ու տարատեսակ հարցեր կը շօշափէ: Այսօր պիտի խօսինք դրանցմէ միայն մէկի՝ արեւմտահայերէնի ու արեւելահայերէնի միաւորման մասին:

Յայտնի է, որ ԺԹ. դարէն ի վեր հայոց ազգային գրական լեզուն ունի երկու տարբերակ: Երկուքն ալ իրենց զարգացումն են ունեցել եւ երկուքն ալ հարուստ գրականութիւն ստեղծել: Մտածե՞լ են արդեօք մեր հայրերը մի միասնական լեզու մշակելու մասին: Այո՛, բազմիցս: Բայց մինչեւ հիմա քաղաքական պայմանները շատ անպատշաճ էին. պետութեան բացակայութիւն մինչեւ 1918 թուականը, լեզուի իրաւունքները սահմանափակող վարչակարգ 1920–1991, հանդամանքներ, որ մեծապէս խոչընդո-

տեղ են հայոց երկու ճիւղերի մերձեցմանը: Երկու տարբերակները զարգացել են մէկն առանց միասի ու դրանով իսկ բաւական չփոթ բերել մեր ազգի միասնութեան ու փոխմընման գործի մէջ:

Ուրեմն ո՞րն է հայոց լեզուի մեր երազանքը ա՛յս բնագաւառում: Այսօր ունինք երկու գրաւոր տարբերակ: Կ՞ուզենք պահել, անփոփոխ պահպանել ու փայփայել այդ երկու տարբերակները, այլ խօսքով ասած՝ յար յաւիտեան երկու լեզու ունենալ: Թէ՞ մենք ալ ունինք մէկ միացեալ գրաւոր լեզու ունենալու անհրաժեշտութիւն: Չե՞նք ուզեր, ինչպէս աշխարհի առաջաւոր ազգերը, հզօր ու միասնական մի լեզու ստեղծել: Թէ՞ ինչպէս այսօր՝ երկու զուգահեռ, ոչ մի յաւելեալ արժէք չներկայացնող ձեւեր պահպանել. հասկանալ/հասկնալ, ասել/ըսել, հարցնալ/հարցրո՛ւ, խօսիմ/խօսեմ, Հայաստանէն/Հայաստանից եւ այլ բազմաթիւ զուգահեռներ:

Եթէ կ'ուզենք միաւորել մեր լեզուն, ապա պէտք է աշխատինք աստիճանաբար հարթել այսօրուան երկու ճիւղերի տարբերութիւնները: Մարդը չէ՛, որ պէտք է ենթարկուի բախտի քմահաճոյքին, այլ ի՛նքն իր պատմութիւնը պէտք է կերտէ: Խօսինք, քննարկենք՝ անկեղծ ու փոխյարգալից երկխօսութեամբ: Որքա՛ն աւելի զօրեղ պիտի լինի մեր լեզուն, երբ աշխարհի բոլոր անկիւններում հայերը միեւնոյն գրական լեզուն ունենան: Սա երազանք է, եւ ոչ՝ ցնորք: Այսօ՛ր գործենք՝ վա՛ղը պիտի իրականանայ մեր երազանքը, վա՛ղը գործենք՝ յաջորդ օրը միայն:

Որո՞նք ենք ուրեմն այն տարբերութիւնները որ կ'ուզենա՝ յինք հարթել: Ինչե՞ն պէտք է սկսել այսօր եւ որո՞նք են մեր յաջորդական քայլերը: Մշակելո՞ւ ենք արդեօք սերնդէ սերունդ իրականացնելիք մի ծրագիր: Թէ՞ շարունակ, պատմութեան քմահաճոյքին մատնուած, նորէն գնալու ենք դէպի անյայտութիւն, գուցէ եւ ոչնչացում:

Անձամբ ես (յուսամ եւ շատ ու շատ հայեր) հայոց լեզուաշխարհը մի դար յետոյ կը տեսնեմ միացեալ մէկ ազգ, մէկ գրաւոր լեզու՝ մէկ միացեալ գրաւոր միտք: Իսկ դրա համար այսօր եւեթ պէտք է գործել: Աւելի ճիշդ՝ երկու հարիւր տարի առաջ արդէն պէտք է գործած լինէինք, որպէսզի այսօր այս վիճակին չլինէինք:

Այսօր ունինք Վիքիպեդիայի երեք (այո՛՛ երեք) տարբերակ. մէկը արեւելահայերէն՝ դասական ուղղագրութեամբ, մէկը նոյն՝ արեւելահայերէնը՝ պարզեցուած ուղղագրութեամբ, մի հատ ալ՝

արեւմտահայերէն: Մի՞թէ սա ուժերի ջլատում է: Մի հին ու իրեն զարգացած համարող ազգ էի կարողանար մի միասնական լեզու ու ուղղագրութիւն ունենալ:

Աւելի լաւ պատկերացնելու համար թէ գաղափարս ինչ է, յիշեցնեմ թէ ինչ էր մեր լեզուավիճակը ԺԹ. դարէն առաջ: Մենք՝ հայերս դրանէ առաջ ունէինք մէկ գրաւոր լեզու, մի միասնական քերականութեամբ ու բառապաշարով: Դա մեր գրաբար լեզուն էր: Ե՛լ տաճկահայը, ե՛լ ռուսահայը, ե՛լ պարսկահայը կը գրէր ու կը կարդար այդ նոյն լեզուով: Թէեւ կենդանի արտասանութիւնը երկատուած էր, եւ արեւմտահայը նոյն գրուածքը կը կարդար արեւմտահայ առողանութեամբ, իսկ արեւելահայը՝ արեւելահայ, սակայն գրաւոր լեզուն մի էր եւ բոլորը միեւնոյն լեզուն կ'ուսանէին դպրոցում: Հէնց այդ իրավիճակն ալ կը ցանկանայի որ վերականգնէինք: Իսկ արտասանական տարբերութիւնները դեռ երկար պիտի մնան, եւ գիւմրեցիւն պիտի շարունակէ հայերէն գործերը կարդալ ի՛ր մայրենի արտասանութեամբ, գիրը լինի արեւմտահայերէն թէ արեւելահայերէն (թէ նոյնիսկ՝ գրաբար):

Թիւրիմացութիւն թող չլինի: Խօսքս միայն եւ միմիայն գրաւոր լեզուի մասին է: Ես ո՛չ բարբառներին եմ դէմ, ո՛չ ալ արեւմտահայերէն կամ արեւելահայերէն խօսակցական տարբերակներին: Ինչպէս շատ ու շատ ազգեր, մենք ալ կարող ենք ե՛լ խօսակցական տարբերակներ ունենալ, ե՛լ մէկ միասնական, հօր գրաւոր լեզու: Մի՞թէ այդպիսին է իրավիճակն այժմ՝ գերմաներէնի, արաբերէնի կամ չինարէնի պարագայում: Մի՞թէ այդպիսին է՞ր մեր իրավիճակը մինչեւ ԺԹ. դարը: Մի՞թէ այդպիսին է իրավիճակը այսօր Հայաստանում, ուր արեւմտահայախօս շիրակեցիներն ու ջաւախեցիները դպրոցում կ'ուսանին իրենց բարբառներէն բաւական տարբեր գրական մի լեզու, ուր Արցախի, Գաւառի կամ այլ շրջանների հայերը կը սովորին իրենց բարբառներէն նմանապէս տարբեր գրական մի լեզու, եւ ուր նոյնիսկ երեւանցիները պարտադրուած են սովորել մի գրաւոր լեզու որը տարբեր է նոյն մայրաքաղաքի կիրթ խաւերի խօսակցական լեզուէն:

Սոյն յօդուածով նպատակ ունինք առաջ քաշելու վաղեմի մի իղձ՝ միաւորել երկու ճիւղերի քերականութիւնները եւ մի միասնական, միացեալ արդի հայոց գրական լեզուի հիմքերը դնել: Մենք շատ լաւ կը հասկանանք, որ լեզուն հրամանագրերով էի ստեղծուիր: Այդ պատճառով, այս լեզուագիտական փոր-

ձը առաջոժմ կ'ողղղենք միայն հայ ամենակիրթ ու հայերէն լեզուի կանոններին քաջածանօթ խաւերին, առաջին հերթին՝ հայագէտ լեզուաբաններին, բանասէրներին, գրողներին եւ ի հարկէ հայոց լեզուի ջատագովներին:

Քայլիս նպատակն է երկխօսութիւն բանալ բոլոր շահագրգիռ կողմերի միջեւ, ընդունել միացեալ հայերէնի սկզբունքները եւ խրախուսել միացեալ հայերէնով գրելու բոլոր նրանց, ովքեր կը ցանկանան ապագայում տեսնել հայերէնի միայն մէկ գրաւոր տարբերակ: Հայագէտ մասնագէտներն ու գրիչ հեղինակները ընդհանրապէս ծանօթ են եւ շատերը արդէն քաջ կը տիրապետեն հայոց երեք տարբերակներին՝ գրաբարին, արեւմտահայերէնին ու արեւելահայերէնին: Նրանց համար գոյական պիտի չլինի ընդունել միացեալ հայերէնի քերականութիւնը: Ինչ կը վերաբերի միացեալ հայերէնի ընթերցող լսարանին, ապա այն լինելու է ողջ կիրթ հայութիւնը: Մարդ, որ կը կարդայ կա՛մ արեւմտահայերէն, կա՛մ արեւելահայերէն, ոչ մի խնդրի պիտի չունենայ այս ընդհանուր լեզուն հասկանալու, նոյնիսկ եթէ գրաբար չգիտէ:

Լեզուն կենդանի է իր գործերով: Յօդուածս միացեալ հայերէն եմ գրել: Այնպէս որ միացեալ հայերէնն արդէն կենդանի իրողութիւն է:

ՀԻՄՆԱՐԱՐ ՍԿՋԱՌՈՒՆՔՆԵՐ

Ստորեւ, մեր պատկերացմամբ, միացեալ հայերէնի հիմնարար սկզբունքները:

Միացեալ հայոց լեզուն կ'առաջնորդուի հետեւեալ հիմնարար սկզբունքներով, որոնցով եւ ի սկզբանէ կը վերացուի ամէն մի չփոթութիւն ու հակամարտութիւն արեւմտահայերէնի ու արեւելահայերէնի միջեւ:

Կրկնեմ՝ միացեալ հայերէնի մէջ կարելորը ոչ թէ արտասանութիւնն է, այլ գրութիւնը: Ամէն հայ այն կարգալու է իր գիտեցած առողջանութեամբ: Մեր նպատակն է երկու գրաւոր տարբերակների միջեւ գտնել մի չէզոք՝ գրաբարի բնական շարունակութիւնը կազմող քերականական մի շաւիղ:

Արեւմտահայերէնն ու արեւելահայերէնը կը համարենք մի լեզուի երկու իրաւահաւասար տարբերակներ: Երկուքն ալ ունին իրենց ե՛ւ առաւելութիւնները, ե՛ւ թերութիւնները: Հետեւաբար առաւելութիւն չենք տար դրանցմէ եւ ոչ մէկին: Գրաբարը (ոչ

միայն իր ոսկեզարեան տարբերակով, այլեւ ուշ շրջանի կերպարանքով) լինելու է արեւմտահայերէնի ու արեւելահայերէնի միջնորդ դատաւորը: Գրաբարն է որոշելու, թէ երկուսի գուգահեռ ձեւերէն որն է առաւել ընդունելի: Սակայն գրաբարը միայն դատաւոր պէտք է լինի, նա առաջնահերթ նշանակութիւն չի կարող ունենալ: Ինչ եւ է, այս երեք տարբերակներէն ամէն մէկն ունի մէկ ձայն: Երկու ձայնի առաւելութեան դէպքում վէճը համարելու ենք ակարտուած:

Ստորեւ՝ այդ սկզբունքին հետեւող հիմնարար կանոնները:

Կանոն Ա. Եթէ հայերէն որեւէ բառ, փերականական ձեւ կամ արտայայտութիւն արեւմտահայերէն եւ արեւելահայերէն նոյն տեսքն ունին, պիտի քնականաբար առնենք այդ ձեւերը, նոյնիսկ եթէ գրաբարեան համապատասխան ձեւն այլ է: Օրինակ. «սեղան» գոյականի սեռական-տրականը «ի» հոլովման է՝ «սեղանի», ե՛ւ արեւմտահայերէն, ե՛ւ արեւելահայերէն (թէւ գրաբար «ո» հոլովման է): Այսպիսի օրինակները լեզուի ճշդ մեծամասնութիւնն են: Ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, որ եթէ երեք տարբերակներն ալ նոյն ձեւն ունին, խնդիր առաւել եւս չկայ:

Կանոն Բ. Եթէ փերականական ձեւը արեւմտահայերէն ու արեւելահայերէն տարբեր տեսք ունի, կը դիմենք գրաբարին: Որ ձեւը նոյնն է գրաբարեանի հետ կամ նրան աւելի մօտ է, այդ ձեւը պիտի համարուի նախընտրելի: Այստե՛ղ է որ պիտի գլխաւորապէս իրականացնենք մեր երկու ֆիւլերի խմբագրումն ու միաձուլումը: Օրինակները կը տեսնենք փչ յետոյ:

Կանոն Գ. Եթէ հայերէնի երեք տարբերակներն ալ ունին իրարէ տարբեր ձեւեր, նախապատուութիւնը կը տանք աւելի կանոնաւոր եւ փերականօրէն միատարր ձեւերին:

Կանոն Դ. Եթէ հնարաւոր չէ որեւէ ընտրութիւն կատարել, ե՛ւ արեւմտահայերէն, ե՛ւ արեւելահայերէն ձեւերը պիտի համարուին կանոնաւոր ու համարժէք: Այսպիսի ձեւեր այնու ամենայնիւ շատ սակաւ են եւ մեծ խնդիր պիտի առաջ չբերեն:

Կանոն Ե. Եթէ արեւմտահայերէնն ու արեւելահայերէնը ունին գուգահեռ՝ իրար չհակասող եւ տարբեր նշանակութիւն ունեցող փերականական ձեւեր, երկու ձեւերն ալ կարելի է համարել ճիշդ եւ երկուսն ալ գուգահեռաբար գործածել՝ իւրաքանչիւրն իր իմաստով:

Կանոնները դատաւորուած են ըստ առաջնահերթութեան, այսինքն՝ եթէ կը գործէ Ա. կանոնը, այլեւս հարկ չկայ դիմելու յաջորդ կանոններին, եթէ Ա. կանոնը չի գործեր, ապա կը դիմենք Բ. կանոնին, եւ այս տրամաբանութեամբ՝ մինչեւ վերջ:

ՁԵՒԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Արեւմտահայերէնն ու արեւելահայերէնն գրաւոր տարբերակների միջեւ ամենամեծ տարբերութիւնները ձեւաբանութեան մէջ են: Այստեղ է, որ հայերէն երկու տարբերակներն իրարէ ամենաշատը կը հեռանան (արտասանութիւնը մի կողմ թողած): Սակայն միասնական բառաձեւեր գտնելու հարցը մեծ մասամբ դիւրութեամբ կը լուծուի: Բաւական է վերացնել յաւելեալ արժէք չներկայացնող այդ մի քանի տարբերութիւնները, եւ արեւմտահայերէնն ու արեւելահայերէնն գրաւոր լեզուները իրարէ գրեթէ չեն տարբերուիր, կը դառնան անճանաչելի՝ մէկ միասնական լեզու: Նորէն կը խնդրեմ ուշադրութիւն. այստեղ արտասանութեան (հնչիւնների արտաբերութեան) մասին պէտք է մոռանանք, մեր զրոյցը միայն գրաւոր լեզուի մասին է:

Օրինակների վրայ պիտի տեսնենք թէ ինչի մասին է խօսքը եւ թէ արեւմտահայն ու արեւելահայը ինչ «գոհողութիւնների» պիտի գնան: Հիմնական ձեւաբանական տարբերութիւնները իւրաքանչիւր կողմէն մի երկու տասնեակ են, եւ երկուստեք լիովին ընդունելի ու հասկանալի:

Ստորեւ, մէկ առ մէկ կը բերենք այն բոլոր կէտերը, որտեղ արեւմտահայերէնն ու արեւելահայերէնը տարբեր են ու կարիք ունին մեր միջամտութեանը: Աղիւսակները կազմուած են հետեւեալ կերպ. կը տրուին գրաբար, արեւմտահայ ու արեւելահայ ձեւերը, եւ վերջին սիւնակի մէջ՝ միացեալ հայերէնի համար առաջարկուող տարբերակը: Միշտ առաջնորդուել ենք վերոյիշեալ հինգ կանոններով:

Անուանակամ հոլովումներ: Բոլոր հոլովումներէն «ի» հոլովումը ամենաուժեղն ու ամենակենսունակն է՝ եւ արեւմտահայերէնն եւ արեւելահայերէնն: Ահա նրա տեսքը:

	գրաբար	արեւմտահայ	արեւելահայ	միացեալ
Ուղղ. Հայց.	այցմ(ն)	այցմ(ը)	այցմ(ը)	այցմ(ը)
Սեռ. Տր.	այցմի(ն)	այցմի(ն)	այցմի(ն)	այցմի(ն)
Բաց.	այցմէ(ն)	այցմէ(ն)	այցմից	այցմէ(ն)
Գործ.	այցմիւ(ն)	այցմով	այցմով	այցմով

Ինչպէս կը տեսնէք՝ բացառական հոլովի համար ընտրել ենք «-է(ն)» (եւ ոչ «-ից») վերջաւորութիւնը. քաղաք(ն), գիւղ(ն), դպրոց(ն), երկր(ն), Երևան(ն), Փարիզ(ն).... Մեր գրաբար

միջնորդ դատաւորը սրա օգտին կը կայացնէ իր որոշումը: Այս վերջաւորութիւնը համաձայն է գրաբարեան (եզակի) ձեւին եւ միեւնոյն ժամանակ հնարաւորութիւն կը տայ կիրառելու որոշեալ յօդ՝ «ձայնէ» կամ «ձայնէն» («ձայնից» ձեւը այդ հնարաւորութիւնը չի տար):

Իսկապէս, հայերէնի բացառական հոլովը միշտ ունեցել է «է» վերջաւորութիւն: Արեւելահայերէնի «ից» վերջաւորութիւնը կը գայ գրաբար «ի» հոլովման գոյականների յոգնակի թուի սեռական-տրական հոլովաձեւէն, որ նաեւ յոգնակի թուի բացառականի վերջաւորութիւնն է՝ «ի ձայնից» (գրաբար յոգնակի բացառականը յատուկ վերջաւորութիւն չունի): «Արքայից արքայ» կը նշանակէ «արքաների արքայ», «Աղուանից աշխարհ»՝ «աղուանների աշխարհ»: Եթէ կ'ուզենք միացեալ մի հայերէն, ապա պէտք է առնենք աւելի ճիշդ ձեւերը:

Արեւելահայերէնին խորթ չեն «է» վերջաւորութեամբ ձեւերը. երկրէ երկիր, քաղաքէ քաղաք, դոնէ դուռ, երկաթէ գործիք, քարէ տուն, փայտէ գոլպ:

Սա, մեր կարծիքով, միացեալ հայերէնի հիմնարար սիւներէն մէկն է:

Յոգնակիի վերջաւորութիւնները նոյն սկզբունքով են ընտրուած: Յոգնակի սեռական-տրականի համար նախընտրել ենք «-ի» վերջաւորութիւն («-երի, -ների»): Ծովերի, գիւղերի, քաղաքների, պտուղների, մրգերի: Սա կը համասեռէ հոլովական համակարգը:

	գրաբար	արեւմտահայ	արեւելահայ	միացեալ
Ուղղ. Հայց.	(ձայնէ, -ս)	ձայներ(ը)	ձայներ(ը)	ձայներ(ը)
Սեռ. Տր.	(ձայնից)	ձայներու(ն)	ձայների(ն)	ձայների(ն)
Բաց.	(ձայնից)	ձայներէ(ն)	ձայներից	ձայներէ(ն)
Գործ.	(ձայնիւմ)	ձայներով	ձայներով	ձայներով

Արեւմտահայերէնում պահպանուած հոլովական «-(ն)երու» վերջաւորութիւնը միջին հայերէնի «-(ն)երոյ» ձեւի յետագայ զարգացումն է, նման արեւելահայերէնի «որդւոյ / որդու», «Բագրատունոյ / Բագրատունու» փոխանցման: Սակայն, հաշուի առնելով որ հայոց լեզուի ընդհանուր զարգացումը այս «-ու» հոլովումը աստիճանաբար մերելու է «-ի» հոլովման հետ (ինչը արդէն կը տեսնենք արեւմտահայերէնի գոյականների եզակիում ա-

ւարտուած, իսկ արեւելահայերէնում՝ ընթացքում), անձամբ ես կը գտնեմ որ «-(ն)երի» ձեւերը նախընտրելի են, ինչպէս եւ նախընտրելի են «որդիի, այգիի, հայելիի, Անիի, Բաֆֆիի» ձեւերը:

Հարցը սակայն բաց է եւ ժամանակը պիտի որոշէ թէ որ ձեւերն են կենսունակ:

Մեր աղիւսակների մէջ արեւելահայերէն ներգոյական «ում» վերջաւորութեամբ ձեւեր չենք դրել. արեւելահայերէն գոյականների մեծ մասը չունի այդ ձեւը: Այն կարող են առնել միայն տարածութիւն մատնանշող գոյականները (առաւելապէս աշխարհագրական անուններ՝ «Երեւանում», «Հայաստանում», նաեւ՝ «Ֆաղաւում», «Պաշտում», «կղզ(ի)ում», «փողոցում», «պարտէզում», «երկ(ի)նքում», «սեմեակում» ու նման գոյականների դէպքում): Իսկ օրինակ՝ «մարդ», «ծառ», «քար», «կրակ», «պատ» եւ այլ նման գոյականներ չունին «-ում»ով վերջացող ձեւեր: Այս վերջաւորութիւնը կը հանդիպի նաեւ ժամանակ ցոյց տուող բառերում, ինչպէս՝ «մի օրում», «երեք ժամում», եւ այլն:

Այդուհանդերձ, մեր կարծիքով՝ պէտք է մերժել ներգոյական հոլովը, դրա արմատները հին հայերէնէն կը գան եւ դա յաւելեալ հնարաւորութիւններ կ'ընձեռէ հայոց լեզուին: Այն կարող ենք պահել նաեւ պարագայական քարացած արտայայտութիւնների մէջ՝ «այդ դէպքում», «իրականում» եւ այլն:

Միեւնոյն ժամանակ նրա կիրառութեան ոլորտը պէտք է սահմանափակուի եւ որոշակիանայ: Տե՛ս նաեւ Շարահիւսութիւն բաժինը:

Ստորեւ միւս հոլովումների մի ընդհանուր պատկեր: Կըրկին՝ եթէ գրաբարը միջնորդ չի կարող լինել, կը նախընտրենք աւելի կանոնաւոր ձեւերը:

	գրաբար	արեւմտահայ	արեւելահայ	միացեալ
Ուղղ. Հայց.	ծով	ծով	ծով	ծով
Սեռ. Տր.	ծովու	ծովու, ծովի	ծովի	ծովի
Բաց.	ծովէ	ծովէ	ծովից	ծովէ
Գործ.	ծովու	ծովով	ծովով	ծովով
Ուղղ. Հայց.	գրել	գրել	գրել	գրել
Սեռ. Տր.	գրելոյ	գրելու	գրելու	գրելու
Բաց.	գրելէ	գրելէ	գրելուց	գրելէ
Գործ.	գրելով	գրելով	գրելով	գրելով
Ուղղ. Հայց.	որդի	որդի	որդի	որդի

	գրաբար	արեւմտահայ	արեւելահայ	միացեալ
Սեռ. Տր.	որդւոյ	որդիի, (որդւոյ)	որդու	որդիի, որդու
Բաց.	որդւոյ	որդիէ	որդուց	որդիէ
Գործ.	որդւով	որդիով, (որդւով)	որդ(ի)ով	որդիով
Ուղղ. Հայց.	ուսումն	ուսում	ուսում	ուսում
Սեռ. Տր.	ուսման	ուսման, դիմումի	ուսման, դիմումի	ուսման, դիմումի
Բաց.	ուսմանէ	ուսումէ	ուսումից	ուսումէ
Գործ.	ուսմամբ	ուսմամբ, ուսումով	ուսմամբ, ուսումով	ուսմամբ, ուսումով
Ուղղ. Հայց.	գիտութիւն	գիտութիւն	գիտութիւն	գիտութիւն
Սեռ. Տր.	գիտութեան	գիտութեան	գիտութեան	գիտութեան
Բաց.	գիտութենէ	գիտութենէ	գիտութիւնից	գիտութենէ
Գործ.	գիտութեամբ	գիտութեամբ, -ով	գիտութեամբ, -ով	գիտութեամբ, -ով
Ուղղ. Հայց.	օր	օր	օր	օր
Սեռ. Տր.	(աւուր)	օրուան	օրուայ	օրուայ, -ուան
Բաց.	օրէ	օրուընէ, օրէ	օրուանից, օրից	օրուանէ, օրէ
Գործ.	(աւուրք)	օրով	օրուանով, օրով	օրով
Ուղղ. Հայց.	ընկեր	ընկեր	ընկեր	ընկեր
Սեռ. Տր.	(կնոջ)	ընկերոջ	ընկերոջ	ընկերոջ
Բաց.	(կնոջէ)	ընկերոջմէ	ընկերոջից	ընկերոջէ
Գործ.	-	ընկերոջմով	ընկերոջով	ընկերոջով
Ուղղ. Հայց.	հայր	հայր	հայր	հայր
Սեռ. Տր.	հօր	հօր	հօր	հօր
Բաց.	հօրէ	հօրմէ	հօրից	հօրէ
Գործ.	հարբ	հօրմով	հօրով	հօրով

Ինչպէս կը տեսնենք՝ ընտրութիւնն այդքան ալ դժուար չէ։ Ամէն դէպքի համար հնարաւոր է ընդհանուր կարծիքի գալ։ Մնացեալ չնչին անհամաձայնութիւնները պէտք չէ մեզ յուսալքեն։ Այդպիսի անհամաձայնութիւններ կան բոլոր լեզուների մէջ։

Դերամուսններէն կը բերենք միայն անոնք, որոնք իւրայատուկ (դերանուանական) հոլովում ունին։ Միւս դերանունները «ի» հոլովման են։

	գրաբար	արեւմտահայ	արեւելահայ	միացեալ
Ուղղ.	ես	ես	ես	ես
Հայց.	(զ)իս	զիս	իմձ	զիս, իմձ
Սեռ.	իմ	իմ	իմ	իմ
Տր.	իմձ	իմծի, իմձ	իմձ	իմձ
Բաց.	իմէն	իմծմէ	իմձնից	իմձնէ
Գործ.	իմեւ	իմծմով	իմձնով	իմձնով
Ուղղ.	դու	դու(ն)	դու	դու
Հայց.	(զ)քեզ	(զ)քեզ	քեզ	քեզ
Սեռ.	քո	քու	քո	քո
Տր.	քեզ	քեզի	քեզ	քեզ
Բաց.	քէն	քեզմէ	քեզնից	քեզնէ
Գործ.	քեւ	քեզմով	քեզնով	քեզնով
Ուղղ.	մեք	մենք	մենք	մենք
Հայց.	(զ)մեզ	(զ)մեզ	մեզ	մեզ
Սեռ.	մեր	մեր	մեր	մեր
Տր.	մեզ	մեզի	մեզ	մեզ
Բաց.	մէնք	մեզմէ	մեզնից	մեզնէ
Գործ.	մեւք, մեօք	մեզմով	մեզնով	մեզնով
Ուղղ.	դուք	դուք	դուք	դուք
Հայց.	(զ)ձեզ	(զ)ձեզ	ձեզ	ձեզ
Սեռ.	ձեր	ձեր	ձեր	ձեր
Տր.	ձեզ	ձեզի	ձեզ	ձեզ
Բաց.	ձէնք	ձեզմէ	ձեզնից	ձեզնէ
Գործ.	ձեւք, ձեօք	ձեզմով	ձեզնով	ձեզնով
Ուղղ.	իմքն	իմքն	իմքն	իմքն
Հայց.	(զ)իմքն	զիմքն	իրեն	(զ)իրեքն
Սեռ.	իւր	իր	իր	իր
Տր.	իւր(եան)	իրեն	իրեն	իրեն
Բաց.	իւրմէ	իրմէ	իրենից	իրմէ
Գործ.	իւրե(ա)ւ, իւրեամբ	իրմով	իրենով	իրենով, իրմով
Ուղղ.	իւրեանք	իրենք	իրենք	իրենք
Հայց.	(զ)իւրեանս	զիրենք	իրենք	(զ)իրենք
Սեռ.	իւրեանց	իրենց	իրենց	իրենց

	գրաքար	արեւմտահայ	արեւելահայ	միացեալ
Տր.	իւրեանց	իրենց	իրենց	իրենց
Բաց.	իւրեանց	իրենցմէ	իրենցից	իրենցմէ
Գործ.	իւրեամբք	իրենցմով	իրենցով	իրենցով
Ուղղ.	նա	նա	նա	նա
Հայց.	(զ)նա	նա	նա	նա
Սեռ.	նորա	—	նրա	նրա
Տր.	նմա	—	նրան	նրան
Բաց.	նմանէ	—	նրանից	նրանէ
Գործ.	նովաւ	—	նրանով	նրանով
Ուղղ.	այն	ա(յ)ն, անիկա	այն	այն
Հայց.	(զ)այն	զայն, անիկա	այն	այն
Սեռ.	այնր, այնորիկ	անոր	—	անոր
Տր.	այնմ, այնմիկ	անոր	—	անոր
Բաց.	այնմանէ	անկէ, անկից	—	անկէ
Գործ.	այնու, այնուիկ	անով	—	անով
Ուղղ.	նոքա	—	նրանք	նրանք
Հայց.	(զ)նոսա	—	նրանք	նրանք
Սեռ.	նոցա	—	նրանց	նրանց
Տր.	նոցա	—	նրանց	նրանց
Բաց.	նոցանէ	—	նրանցից	նրանցմէ
Գործ.	նոքօք	—	նրանցով	նրանցով
Ուղղ.	այնոքիկ	անոնք	—	անոնք
Հայց.	(զ)այնոսիկ	(զ)անոնք	—	(զ)անոնք
Սեռ.	այնց, այնցիկ	անոնց	—	անոնց
Տր.	այնց, այնցիկ	անոնց	—	անոնց
Բաց.	այնցանէ	անոնցմէ	—	անոնցմէ
Գործ.	այնոքիւք, այնոքիւքք	անոնցմով	—	անոնցմով
Ուղղ.	ով	ով	ով	ով
Հայց.	(զ)ով	(զ)ով	ում	ով
Սեռ.	ոյր	որու	ում	ում, որի
Տր.	ում	որու	ում	ում
Բաց.	ումէ	որմէ	ումից	ումէ
Գործ.	(որով)	որ(ւ)ով	ումով	ումով

	գրաբար	արեւմտահայ	արեւելահայ	միացեալ
Ուղղ.	որ	որ	որ	որ
Հայց.	(զ)որ	(զ)որ	որ	որ
Սեռ.	որոյ	որում	որի	որի
Տր.	որում	որում	որի(ն)	որի(ն)
Բաց.	որմէ	որմէ	որից	որմէ
Գործ.	որով	որ(մ)ով	որով	որով
Ուղղ.	որք	որոնք	որոնք	որոնք
Հայց.	(զ)որս	զորս, որոնք	որոնք	որոնք
Սեռ.	որոց	որոնց	որոնց	որոնց
Տր.	որոց	որոնց	որոնց	որոնց
Բաց.	որոց	որոնցմէ	որոնցից	որոնցմէ
Գործ.	որովք	որոնցմով	որոնցով	որոնցով
Ուղղ.	—	—	—	—
Հայց.	(զ)իրեարս	(զ)իրար	իրար	իրար
Սեռ.	իրերաց	իրարու	իրար	իրար
Տր.	իրերաց	իրարու	իրար	իրար
Բաց.	իրերաց	իրարմէ	իրարից	իրարէ
Գործ.	իրերով	իրարմով	իրարով	իրարով

Դերանուանական ձեւերէն աւելի նախընտրելի են գրաբարեանին նման ձեւերը՝ «իմձ, քեզ, մեզ, ձեզ» (տրական հոլով) (փոխանակ՝ «իմծի, քեզի, մեզի, ձեզի»), «քո» (փոխանակ՝ «քու»), «ուս» (փոխանակ՝ «որու») եւ այլն: «Նրա, նրան, նրանք»-ը «նա» դերանուան ձեւերն են: Զուգահեռաբար ձիջդ են նաեւ «ասոր, ադոր, անոր...» ձեւերը՝ «այս, այդ, այն» դերանունների հոլովները (գրաբար՝ «այսորիկ, այդորիկ, այնորիկ» ձեւերէն): Կը կարծենք, որ կարելի է զուգահեռաբար գործածել երկու դերանուանաձեւերն ալ, մինչեւ ժամանակը որոշէ թէ որոնք են աւելի կենսու-նակ:

Հարցը քննարկման առարկայ է:

Բայ: Հայերէն բայն ունի երեսունի չափ պարզ բայաձեւ (դիմաւոր եւ անդէմ): Պարզ ասելով կը հասկանանք մէկ բառով գրուող ձեւերը (միւսները կը կոչուին բաղադրեալ ձեւեր): Այս-տեղ կը բերենք միայն պարզ բայաձեւերը, բոլոր բաղադրեալնե-րը պարզերէն կը կազմուին:

Միացեալ հայերէն բայն ունի երեք խոնարհում, երեք լծորդութիւն՝ «ե», «ի», «ա»: Քանի որ արեւմտահայերէնն ու գրաբարը իրար համամիտ են այս տեսակէտէն, մենք կը պահանջենք երեք լծորդութիւններն ալ, արեւելահայերէնի երկուսի դիմաց:

Ամէն լծորդութիւն ներկայ ժամանակում կ'առաջնորդուի իրեն յատուկ ձայնաւորով. «ե»՝ «գրեմ, գրես, գրէ, գրեմք, գրեք, գրեմք», «ի»՝ «խօսիմ, խօսիս, խօսի, խօսիմք, խօսիք, խօսիմք», «ա»՝ «կարդամ, կարդաս, կարդայ, կարդամք, կարդաք, կարդամք»: Յիրաւի, հայերէն բայը միշտ ունեցել է այս երեք լծորդութիւնները: Արեւելահայերէնը իրար է ձուլել «ե» եւ «ի» լծորդութիւնները. «գր-եմ, գր-ես», սակայն՝ «գր-ի», «խօս-եմ, խօս-ես», սակայն «խօս-ի»:

Կրաւորական բայերը բոլորը «ի» լծորդութեան են. «գրուիմ...», «խօսուիմ...», «կարդացուիմ...», եւ այլն:

Արեւելահայախօսների համար, ճիշդ է, մի քիչ դժուար պիտի լինի տարբերել թէ ո՞ր բայը որ լծորդութեան է, սակայն համոզուած ենք որ ժամանակի հետ կը սովորեն, մանաւանդ եթէ գրաբարին աւելի ծանօթանան:

Բայի երեք լծորդութիւնները միացեալ հայերէնի հիմնարար սիւներէն են:

Ստորեւ կը տանք բայական բոլոր երեսուն պարզ ձեւերը, յաջորդաբար երեք խոնարհումներով:

	գրաբար	արեւմտահայ	արեւելահայ	միացեալ
Ներկայ	գր-եմ	գր-եմ	գր-եմ	գր-եմ
	գր-ես	գր-ես	գր-ես	գր-ես
	գր-է	գր-է	գր-ի	գր-է
	գր-եմք	գր-եմք	գր-եմք	գր-եմք
	գր-եք	գր-եք	գր-եք	գր-եք
	գր-եմ	գր-եմ	գր-եմ	գր-եմ
Անցաւոր անկաւոր	գր-իի	գր-իի	գր-իի	գր-իի
	գր-իիր	գր-իիր	գր-իիր	գր-իիր
	գր-եր	գր-եր	գր-եր	գր-եր
	գր-եաք	գր-եմք	գր-եմք	գր-եմք
	գր-եիք	գր-եիք	գր-եիք	գր-եիք
	գր-եիմ	գր-եիմ	գր-եիմ	գր-եիմ

	գրաբար	արևմտահայ	արևելահայ	միացեալ
Անցեալ կատարեալ	գր-եցի	գր-եցի	գր-եցի	գր-եցի
	գր-եցեր	գր-եցիր	գր-եցիր	գր-եցիր
	գր-եաց	գր-եց	գր-եց	գր-եց
	գր-եցաք	գր-եցինք	գր-եցինք	գր-եցինք
	գր-եցեք	գր-եցիք	գր-եցիք	գր-եցիք
	գր-եցին	գր-եցին	գր-եցին	գր-եցին
Հրամայական	գր-եա՛	գր-է՛	գր-ի՛ր	գր-է՛
	գր-եցե՛ք	գր-եցե՛ք	գր-(եց)ե՛ք	գր-եցե՛ք
	մի՛ գր-եք	մի՛ գր-եք	մի՛ գր-իք	մի՛ գր-եք
	մի՛ գր-եք	մի՛ գր-եք	մի՛ գր-եք	մի՛ գր-եք
Անդէմ ձեւեր	գր-ել	գր-ել	գր-ել	գր-ել
	—	—	գր-ում	գր-ում
	—	—	գր-ելիս	գր-ելիս
	գր-ելոց	գր-ելու	գր-ելու	գր-ելու
	գր-եալ	գր-ելք	գր-ել	գր-ել
	—	գր-ած	գր-ած	գր-ած
	գր-ող	գր-ող	գր-ող	գր-ող
	—	(չեմ) գր-ելք	(չեմ) գր-ի	(չեմ) գր-ելք

Հրամայականի «-է՛» վերջաւորութեամբ ձեւը գրաբարեան «-եա՛» ձեւի կրճատումն է. «-իք» վերջաւորութիւնը «ն» լծորդութեան բայերին յատուկ չէ:

Պահպանել ենք նաեւ արեւելահայերէն «-ում» անկատար դերբայը. դրա կիրառութեան բացատրութիւնը տե՛ս ստորեւ Շարահիւսութիւն բաժնի մէջ:

Ժխտական դերբայի ձեւը (աղիւսակների վերջին տողը) արգելական հրամայական ձեւի հետ նոյնը կը լինի միացեալ հայերէնի մէջ («չեմ գրեք» եւ «մի՛ գրեք»): Այս երկու ձեւերը տարբեր են արեւելահայերէնի մէջ, տարբեր է նաեւ նրանց կիրառութիւնը արեւմտահայերէնի մէջ: Շփոթութենէ խուսափելու համար այս ձեւն առանձին ենք դրել մեր աղիւսակների մէջ:

	գրաբար	արևմտահայ	արևելահայ	միացեալ
Ներկայ	իսու-իմ	իսու-իմ	իսու-եմ	իսու-իմ
	իսու-իս	իսու-իս	իսու-ես	իսու-իս
	իսու-ի	իսու-ի	իսու-ի	իսու-ի
	իսու-իմք	իսու-իմք	իսու-եմք	իսու-իմք
	իսու-իք	իսու-իք	իսու-եք	իսու-իք
	իսու-ին	իսու-ին	իսու-են	իսու-ին

	գրաբար	արևմտահայ	արևելահայ	միացնալ
Անցեալ անկատար	խօս-էի	խօս-էի	խօս-էի	խօս-էի
	խօս-էիր	խօս-էիր	խօս-էիր	խօս-էիր
	խօս-էր	խօս-էր	խօս-էր	խօս-էր
	խօս-էաք	խօս-էինք	խօս-էինք	խօս-էինք
	խօս-էիք	խօս-էիք	խօս-էիք	խօս-էիք
	խօս-էին	խօս-էին	խօս-էին	խօս-էին
Անցեալ կատարեալ	խօս-եցայ	խօս-եցայ	խօս-եցի	խօս-եցայ
	խօս-եցար	խօս-եցար	խօս-եցիր	խօս-եցար
	խօս-եցաւ	խօս-եցաւ	խօս-եց	խօս-եցաւ
	խօս-եցաք	խօս-եցաք	խօս-եցինք	խօս-եցաք
	խօս-եցայք	խօս-եցայք	խօս-եցիք	խօս-եցայք
	խօս-եցան	խօս-եցան	խօս-եցին	խօս-եցան
Հրամայեալ	խօս-եա՛(ց)	խօս-ե՛	խօս-ի՛ր	խօս-ե՛
	խօս-եցարո՛ւք	խօս-եցե՛ք	խօս-(եց)ե՛ք	խօս-եցե՛ք
	մի՛ խօս-իր	մի՛ խօս-իր	մի՛ խօս-իր	մի՛ խօս-իր
	մի՛ խօս-իք	մի՛ խօս-իք	մի՛ խօս-եք	մի՛ խօս-իք
Անդէմ ձեւեր	խօս-ել	խօս-իլ / -ել	խօս-ել	խօս-ել
	-	-	խօս-ում	խօս-ում
	-	-	խօս-ելիս	խօս-ելիս
	խօս-ելոց	խօս-ելու	խօս-ելու	խօս-ելու
	խօս-(եց)եալ	խօս-եր	խօս-ել	խօս-ել
	-	խօս-ած	խօս-ած	խօս-ած
	խօս-ող	խօս-ող	խօս-ող	խօս-ող
	-	(չեմ) խօս-իր	(չեմ) խօս-ի	(չեմ) խօս-իր
	-	-	-	-

«Ի» լծորդութեան բայերն ունին կրաւորակերպ կոչուող անցեալ կատարեալ. «խօսեցայ (եւ ոչ՝ խօսեցի), խօսեցար, խօսեցաւ, խօսեցանք, խօսեցաք, խօսեցանք»: Նմանապէս՝ բոլոր կրաւորական բայերը. «վարուեցայ, վարուեցար, վարուեցաւ...»: Նորէն՝ խորթ բան չկայ արեւելահայաստանի համար. «-եցայ» վերջաւորութիւնը լիովին ծանօթ երեւոյթ է. «մտնեցայ, վախեցայ, ուզեցայ...»:

Այս լծորդութեան աներեւոյթը (անորոշ դերբայը) միշտ «ել» վերջաւորութեամբ է լինելու «խօսել, գրուել» (եւ ոչ՝ «խօսիլ, գրուիլ»): Դասական գրաբարը այդպէս էր, եւ արեւմտահայ-

յերէնն ալ հոլովելիս «-իլ»ը կը փոխարինէ «-ել»ով, ինչպէս «խօսիլ», բայց «խօսելու, խօսելէ, խօսելով»:

«Ա» լծորդութեան բայերն աւելի սակաւ տարբերութիւններ ունին:

	գրաբար	արեւմտահայ	արեւելահայ	միացեալ
Ներկայ	կարդ-ամ	կարդ-ամ	կարդ-ամ	կարդ-ամ
	կարդ-աս	կարդ-աս	կարդ-աս	կարդ-աս
	կարդ-այ	կարդ-այ	կարդ-այ	կարդ-այ
	կարդ-ամբ	կարդ-անբ	կարդ-անբ	կարդ-անբ
	կարդ-այբ	կարդ-աբ	կարդ-աբ	կարդ-աբ
	կարդ-ան	կարդ-ան	կարդ-ան	կարդ-ան
Անցեալ անկատար	կարդ-այի	կարդ-այի	կարդ-այի	կարդ-այի
	կարդ-այիր	կարդ-այիր	կարդ-այիր	կարդ-այիր
	կարդ-այր	կարդ-ար	կարդ-ար	կարդ-ար
	կարդ-այաբ	կարդ-այինբ	կարդ-այինբ	կարդ-այինբ
	կարդ-այիբ	կարդ-այիբ	կարդ-այիբ	կարդ-այիբ
	կարդ-ային	կարդ-ային	կարդ-ային	կարդ-ային
Անցեալ կատարեալ	կարդ-ացի	կարդ-ացի	կարդ-ացի	կարդ-ացի
	կարդ-ացեր	կարդ-ացիր	կարդ-ացիր	կարդ-ացիր
	կարդ-եաց	կարդ-աց	կարդ-աց	կարդ-աց
	կարդ-ացաբ	կարդ-ացինբ	կարդ-ացինբ	կարդ-ացինբ
	կարդ-ացեբ	կարդ-ացիբ	կարդ-ացիբ	կարդ-ացիբ
	կարդ-ացին	կարդ-ացին	կարդ-ացին	կարդ-ացին
Հրամայական	կարդ-ա՛	կարդ-ա՛	կարդ-ա՛	կարդ-ա՛
	կարդ-ացե՛բ	կարդ-ացե՛բ	կարդ-ացե՛բ	կարդ-ացե՛բ
	մի՛ կարդ-ար	մի՛ կարդ-ար	մի՛ կարդ-ա	մի՛ կարդ-ար
	մի՛ կարդ-այբ	մի՛ կարդ-աբ	մի՛ կարդ-ացեբ	մի՛ կարդ-աբ
Անդէմ ձեւեր	կարդ-ալ	կարդ-ալ	կարդ-ալ	կարդ-ալ
	—	—	կարդ-ում	կարդ-ում
	—	—	կարդ-ալիս	կարդ-ալիս
	կարդ-ալոց	կարդ-ալու	կարդ-ալու	կարդ-ալու
	կարդ-ացեալ	կարդ-ացեր	կարդ-ացել	կարդ-ացել
	—	կարդ-ացած	կարդ-ացած	կարդ-ացած
	կարդ-ացող	կարդ-ացող	կարդ-ացող	կարդ-ացող
	—	(չեմ) կարդ-ար	(չեմ) կարդ-ա(յ)	(չեմ) կարդ-ար

Ընդհանուր կանոններ բոլոր բայերի համար. ա) ամէն լըծորդութիւն կ'առաջնորդուի իր իւրայատուկ ձայնաւորով, բ) ար-

գելական հրամայականը միշտ անկատարի հիմքն է կազմում, (Գ) անորոշ դերբայը միայն «-ել» կամ «-ալ» վերջաւորութիւններն ունի (եւ հետեւաբար բայի սկզբնական (առաջնային) ձեւը է), (Դ) վաղակատար դերբայը «-ել» վերջաւորութիւնն ունի, (Ե) ժըխտական դերբայը նոյն ձեւն ունի ինչ եւ արգելական հրամայականի եզակին:

Մի քանի ընդհանուր դիտողութիւններ:

«Ե» եւ «ի» լծորդութեան պարզ բայերի եզակի հրամայականի վերջաւորութիւնն է «-է'» (եւ ոչ «-ի'ր»): «գրէ', խօսէ', վազէ', պատասխանէ': Այս «-է'» վերջաւորութեամբ ձեւերը գրաբարեան հրամայականի «-եա'» կամ «-եա'ց» վերջաւորութիւնների տրամաբանական շարունակութիւնն են: «-ի'ր» վերջաւորութիւնը ճիշդ է պարզ բայերի համար, այն յատուկ է միայն սոսկածանցաւորներին: Ինչպէս՝ «հեռ-ամ-ալ / հեռ-աց-ի'ր», «մտ-նել / մտ-ի'ր»:

Արգելական հրամայականը բուն հրամայականէն տարբեր կազմութիւն ունի, այն միշտ անկատարի հիմքն է կազմում: «մի' գրեր, մի' խօսիր, մի' կարդար, մի' բարկանար, մի' վախեցար»: Արեւելահայերէնը վերջին դարում ջնջել է հայերէնի արգելական ձեւը, եւ նրա տեղը դրել է բուն հրամայականը մի' մասնիկով: Միացեալ հայերէնը կը գերադասէ ուրեմն «մի' հեռանար», «մի' վախեցար» ձեւերը (փոխանակ՝ «մի' հեռացիր», «մի' վախեցիր»): Այս ձեւերը բոլորովին ալ խորթ չեն արեւելահայախօսների համար: Արեւելահայ բարբառները դեռեւս կը պահպանեն ու կը կիրառեն ադոնք:

Ժխտական ներկայ-ապառնին նմանապէս ունի «-եր, -իր, -ար» վերջաւորութիւնները (ձեւաբանօրէն նոյնն է ինչ նախորդ ձեւը): «չեմ գրեր, չեմ խօսիր, չեմ կարդար» (փոխանակ՝ «չեմ գրի, չեմ խօսի, չեմ կարդայ»): Արեւելահայերէնը այս պարագայում եւս ջնջել է վերջի «ր» հնչիւնը:

Բայի անցեալ դերբայը «-ել» վերջաւորութիւնն ունի (եւ ոչ՝ «-եր»): «գրել եմ, խօսել ես, կարդացել ե...»: Սա հին հայերէնի «-եալ» վերջաւորութենէն կրճատուած ձեւն է: Զուգահեռաբար, նախընտրելի է խուսափել «-ած» վերջաւորութեամբ այն ձեւերէն որոնք «-ել» ձեւերի կրկնութիւնն են միայն: Օրինակ՝ «նամակը գրած եմ» ձեւի փոխարէն աւելի ճիշդ է ասել «նամակը գրել եմ»: «Ած» վերջաւորութիւնը ոչ թէ գործողութիւն, այլ վիճակ

ցոյց կը տայ՝ «նստած եմ, պառկած եմ, յոգնած եմ»։ Տե՛ս նաեւ Շարահիւսութիւն բաժինը։

Պատճառական բայերի անցեալ կատարեալի հիմքը «-ցուց-» վերջաւորութիւնը պէտք է ունենայ (եւ ոչ՝ «-ցր(եց)-»)։ «ներկայացուցի, ներկայացուցիք, ներկայացուց, ներկայացուցիք, ներկայացուցիք, ներկայացուցիք», վաղակատար դերբայ՝ «ներկայացուցել»։ Այստեղ նոյնպէս, արեւելահայերէնը մի քիչ շեղուել է հին հայերէնի բայաձեւերէն։ Կ'ընդունինք որ այս կէտը ամենախորթը պիտի լինի արեւելահայախօսների համար, քանզի արեւելահայերէնը բոլորովին չի պահել նման բայաձեւեր (եթէ մոռանանք «ներկայացուցիչ» գոյական ձեւը)։ Սակայն գրաբարին ծանօթ հեղինակների համար այն սովորական է։

Ստորեւ՝ մի ամփոփ աղիւսակ միացեալ հայերէնի մնացած բայատեսակների (տոսկածանցաւոր եւ անկանոն որոշ բայերի) հիմնական բայաձեւերով։ Կը բերենք միայն անցեալ կատարեալի հիմքէն կազմուած ձեւերը (միւսները պարզ են նախորդ աղիւսակներէն)։ Ընտրութիւնը՝ համաձայն մեր հիմնարար կանոնների։ Որոշ դէպքերում, վերջնական ընտրութիւն չենք կատարել, երկու ձեւերն ալ մեզ օրինական կը թուին, օր.՝ «թողի, բողիք» կամ «թողցի, բողցիք»։

Ներկայ	Անց. կատ. Ա.	Անց. կատ. Բ.	Անց. կատ. Գ.	Հրամ. եզ.	Հրամ. յոգմ.	Վաղ. դերբ.
գր-եմ	գր-եցի	գր-եցիր	գր-եց	գր-է՛	գր-եցէ՛ք	գր-ել
հեռ-ամ-ամ	հեռ-ացայ	հեռ-ացար	հեռ-ացաւ	հեռ-ացի՛ր	հեռ-ացէ՛ք	հեռ-ացել
մօտ-նմ-ամ	մօտ-եցայ	մօտ-եցար	մօտ-եցաւ	մօտ-եցի՛ր	մօտ-եցէ՛ք	մօտ-եցել
տես-նմ-եմ	տես-այ	տես-ար	տես-աւ	տես-ի՛ր	տես-է՛ք	տես-ել
հաս-նմ-իմ	հաս-այ	հաս-ար	հաս-աւ	հաս-ի՛ր	հաս-է՛ք	հաս-ել
փախ-չ-իմ	փախ-այ	փախ-ար	փախ-աւ	փախ-ի՛ր	փախ-է՛ք	փախ-ել
հեռ-ացնմ	հեռ-աց-ուցի	հեռ-աց-ուցիր	հեռ-աց-ուց	հեռ-ացո՛ւր	հեռ-աց-ուցէ՛ք	հեռ-ացուցել
սիր-ու-իմ	սիր-ու-եցայ	սիր-ու-եցար	սիր-ու-եցաւ	սիր-ու-է՛	սիր-ու-եցէ՛ք	սիր-ու-ել
գտ-նմ-եմ	գտ-այ	գտ-ար	գտ-աւ	գտ-ի՛ր	գտ-է՛ք	գտ-ել
անց-նմ-իմ	անց-այ	անց-ար	անց-աւ	անց-ի՛ր	անց-է՛ք	անց-ել
ընկ-նմ-իմ	ընկ-այ	ընկ-ար	ընկ-աւ	ընկ-ի՛ր	ընկ-է՛ք	ընկ-ել
դիպ-չ-իմ	դիպ-այ	դիպ-ար	դիպ-աւ	դիպ-ի՛ր	դիպ-է՛ք	դիպ-ել
նստ-իմ	նստ-այ	նստ-ար	նստ-աւ	նստ-ի՛ր	նստ-է՛ք	նստ-ել
գա-ւմ	եկ-այ	եկ-ար	եկ-աւ	եկ-ի՛ր	եկ-է՛ք	եկ-ել
տա-ւմ	տու-ի	տու-իր	տու-աւ	տու՛ր	տու-է՛ք	տու-ել
լա-ւմ	լաց-ի	լաց-իր	լաց-աւ	լա՛ց	լաց-է՛ք	լաց-ել
բան-ամ	բաց-ի	բաց-իր	բաց-աւ	բա՛ց	բաց-է՛ք	բաց-ել
առ-նմ-եմ	առ-ի	առ-իր	առ-աւ	առ՛աւ	առ-է՛ք	առ-ել
բեր-եմ	բեր-ի	բեր-իր	բեր-աւ	բե՛ր	բեր-է՛ք	բեր-ել

Ներկայ	Անց. կատ. յլ.	Անց. կատ. բ	Անց. կատ. գ	Հրամ. եզ.	Հրամ. յոգմ.	Վաղ. դերք.
աս-եմ	աս-աց-ի	աս-աց-իր	աս-աց	աս-ա'	աս-աց-է'ք	աս-ել
դն-եմ	դր-ի	դր-իր	դր-ալ	դի'ր	դր-է'ք	դր-ել
զարկ-եմ	զարկ-ի	զարկ-իր	զարկ-ալ	զա'րկ	զարկ-է'ք	զարկ-ել
ան-եմ	ար-ի	ար-իր	ար-ալ	ար-ա'	ար-է'ք	ար-ել
թող-ն-եմ	թող-(եց)-ի	թող-(եց)-իր	թող-եց	թո'ղ	թող-է'ք	թող-ել
տամ-իմ	տար-այ	տար-ար	տար-ալ	տա'ր	տար-է'ք	տար-ել
լիմ-իմ	եղ-այ	եղ-ար	եղ-ալ	եղ-ի'ր	եղ-է'ք	եղ-ել

Անկանոն որոշ բայերի արմատներ հանդէս կը դան իրենց անհնչիւնափոխ՝ լրիւ կամ մասնակի զրաբարեան, ձեւերով. «ա-սեմ, ասացի, ասացիր, ասաց», «անեմ, արի, արիր, արալ» եւ այլն: Անցեալ կատարեալի որոշ հիմքեր արմատական են (եւ ոչ՝ ցոյա-կան), իսկ վերջաւորութիւնները երբեմն կրաւորաձեւ. «նստ-այ, կան», իսկ վերջաւորութիւնները երբեմն կրաւորաձեւ. «նստ-այ, կան», «տու-ի, տու-իր, տու-ալ», «բաց-ի, բաց-իր, բաց-ալ», «առ-ի, առ-իր, առ-ալ», «բեր-ի, բեր-իր, բեր-ալ», «դր-ի, դր-իր, դր-ալ», «ար-ի, ար-իր, ար-ալ»...

Արեւմտահայաստանի ուղադրութեանը կ'արժանացնենք նաեւ որոշ բառերի լիազիր ձեւերին տուած նախապատուութիւնը: Իրօք, արեւմտահայերէնը յաճախ կը սղէ բայերի ածանցների ձայնաւորները, իսկ միացեալ հայերէնը կը պահանջէ որ դրանք վերականգնուած տեսքով գրուին (ինչպէս որ ունինք զրաբար-րում եւ արեւելահայերէնում): Օրինակներ. «հասկ(ա)նամ, վախ(ե)նամ, գիտ(ե)նամ, պակ(ա)սիմ, բաժ(ա)նեմ, հաւ(ա)նիմ, սպաս(ե)ցնեմ, սեւ(ա)ցնեմ, խմ(ե)ցնեմ, խաղ(ա)ցնեմ»... Նմանապէս, այլ սղումներ՝ «սովորիմ (սորվիմ), ֆանաչեմ (ֆանչնամ), բերանի (բերնի), ա-սեմ (ըսեմ), անեմ (ընեմ), ելեմ (ելեմ), ուղարկեմ (ղրկեմ)» եւ այլն:

Խօսքի այլ մասերը (ածական, թուական, մակբայ, նախադրութիւն, շարկապ...) ձեւաբանական էական տարբերութիւններ չունին արեւմտահայերէնի ու արեւելահայերէնի միջեւ: Այնպէս որ դրանք այստեղ մասնաւոր քննութեան դնել հարկաւոր չէ:

Երկու խօսք «այլ» մասնիկի առնչութեամբ: Արեւմտահայերէն այն դարձել է «ալ», արեւելահայերէն՝ «էլ»: Մենք առաջնորդութիւնը կը տանք «ալ» ձեւին, թէեւ «էլ»-ն ալ օրինաչափ է: Կը համարենք, որ եթէ զրաբարեան «առնեմ» բայի համար կ'ընդունինք «անեմ» ձեւը (միջին հայերէն «այնեմ» ձեւէն պահելով «ա»-ով տարբերակը եւ ոչ «էնեմ» բարբառային ձեւը), ապա օրինական պիտի լինի նաեւ առնել «ալ» ձեւը՝ «էլ»-ի փոխարէն: Սա գուտ անձնական կարծիք է: Երկուքն ալ կարող են գոյատեւել:

ՇԱՐԱՀԻԻՍՈՒԹԻՒՆ

Բայի ժամանակները: Ստորեւ կը բերենք մի աղիւսակ՝ հայերէն բոլոր հիմնական ժամանակներով եւ իրենց նշանակութեամբ: Չենք բերեր «լիմիմ» օժանդակ բայով կազմուած բաղադրեալ ձեւերը, այլ միայն «եմ» օժանդակ բայով ձեւերը: Բայական ժամանակների անուանումները երբեմն մերն են, սակայն նրանք կարելոր են կիրառութիւնը ճշդելու համար:

	գրաբար	արեւմտահայ	արեւելահայ	միացեալ	այլ լեզուներով
Ստորագրասկան ներկայ	—	գրեմ	գրեմ	գրեմ	scribam*
Ստորագրասկան անցեալ	—	գրեի	գրեի	գրեի	scriberem*
Ներկայ ընդհանրական	գրեմ	կը գրեմ	գրում եմ	կը գրեմ	I write***, j'écris**
Անցեալ անկատար ընդհանրական	գրեի	կը գրեի	գրում էի	կը գրեի	j'écrivais**
Ներկայ անմիջական	(գրեմ)	(կը գրեմ կոր)	(գրում եմ)	գրում եմ	I am writing***
Անցեալ անկատար անմիջական	(գրեի)	(կը գրեի կոր)	(գրում էի)	գրում էի	I was writing***
Ապառնի ներկայ	գրիցեմ, գրեցից	պիտի գրեմ	կը գրեմ	պիտի գրեմ	I will write***
Ապառնի անցեալ	—	պիտի գրեի	կը գրեի	պիտի գրեի	I would write***
Հարկադրական ներկայ	պարտիմ գրել	պետք է գրեմ	պիտի, պետք է գրեմ	պետք է գրեմ	je dois écrire**
Հարկադրական անցեալ	պարտէի գրել	պետք է գրեի	պիտի, պետք է գրեի	պետք է գրեի	je devais écrire**
Մտադրական ներկայ	գրելոց եմ	—	գրելու եմ	գրելու եմ	scripturus sum*
Մտադրական անցեալ	գրելոց էի	—	գրելու էի	գրելու էի	scripturus eram*
Պարտաւորական ներկայ	—	գրելու եմ	—	—	yazmalıyım****
Պարտաւորական անցեալ	—	գրելու էի	—	—	yazmalıydım****
Անցեալ կատարեալ	գրեցի	գրեցի	գրեցի	գրեցի	scripsi*
Վաղակատար ներկայ	գրեալ եմ	գրեր, -ած եմ	գրել եմ	գրել եմ	I have written***
Վաղակատար անցեալ	գրեալ էի	գրեր, -ած էի	գրել էի	գրել էի	I had written***
Բուն հրամայական	գրեա՛	գրե՛	գրի՛ր	գրե՛	scribe*
Արգելական հրամայական	մի՛ գրեր	մի՛ գրեր	մի՛ գրիր	մի՛ գրեր	noli scribere*

Արեւմտահայերէնի ու արեւելահայերէնի ամենայայտնի տարբերութիւնը բայի ներկայ ժամանակն արտայայտելու մէջ է: Արեւմտահայերէն՝ «կը գրեմ», արեւելահայերէն՝ «գրում եմ»: Սըրանով էլ լեզուաբանները մեր լեզուն ու բարբառները բաժանել են կը եւ ում ճիւղերի:

Հին հայերէնի ներկան «գրե» ձեւն ունէր: Արեւմտահայերէնը սրա վրայ աւելացնելով «կը» մասնիկը, ներկան դարձրել է «կը գրե»՝ պահպանելով գրաբարի խոնարհման տիպարը: Հետեւաբար, այստեղ արեւմտահայերէնը ձեւաբանօրէն աւելի մօտ է գրաբարին:

Արեւելահայերէնը պահպանել է «կը գրե» ձեւը («կը գրի» տեսքով), նրան տալով ապառնիի իմաստ, եւ զուգահեռաբար ստեղծելով «գրում է» բաղադրեալ ձեւը, բայի արմատին աւելացնելով ներգոյականի «ում» վերջաւորութիւնը: Այսինքն՝ արեւելահայերէնը կ'ենթադրէ որ գործողութիւնը «գրելու մէջ է»՝ ընթացքի մէջ է:

Այստեղ, ի հարկէ, ամէն ոք իր անհատական կարծիքը կարող է կազմել եւ նախապատուութիւնը տալ մէկին կամ միւսին: Մենք, համաձայն մեր հիմնարար կանոնների, նաեւ՝ հայոց լեզուի հարստութիւնը օգտագործելու նպատակով, ընտրեցինք հետեւեալը: Երկու ձեւերն ալ ընդունինք որպէս ներկայ ժամանակ, եւ նրանցմէ ամէն մէկին տանք առանձին նշանակութիւն:

Յայտնի է որ ներկայ ժամանակը կարող է արտայայտել ե՛ւ անմիջական՝ այս պահին տեղի ունեցող գործողութիւն (անգլերէն he is writing, հիսպաներէն está escribiendo), ե՛ւ ընդհանրապէս՝ սովորաբար կամ յաճախակի տեղի ունեցող գործողութիւն (անգլերէն he writes, հիսպաներէն escribe): «Գրում է» ձեւին կարող ենք վերագրել անմիջական գործողութիւն (քանի որ այն «գրելու մէջ» է), իսկ «կը գրե» ձեւին՝ ընդհանրական գործողութեան իմաստ:

Քիչ լեզուներ ունին այս անմիջական ներկայ ձեւերը, սակայն սա մի հարստութիւն է, որմէ ափսոս կը լինէր հրաժարուել, եւ կը կարծենք որ վատ չէր լինի երկուսն ալ ունենալ:

Արեւմտահայերէնը երբեմն կը գործածէ «կը գրե կոր» խօսակցական ձեւը, որ մաքրասէր քերականները ամէն կերպ կը ջանան դուրս մղել մեր լեզուէն: Հէնց այդ իմաստն ալ կ'առաջարկենք տալ «գրում է» ձեւին: Այստեղ կարող ենք միայն խորհուրդ տալ արեւմտահայախօսներին՝ բանաւոր ասուած «կոր»ով

ձեւերը փոխարինել «-ում» վերջաւորութեամբ, ինչպէս՝ «կ'ըսեմ կոր / ասում եմ», «կ'ուտեմ կոր / ուտում եմ» եւ այլն:

Իր կարգին՝ արեւելահայերէնը եւս ունի «կը»ով ընդհանրական կամ յաճախական իմաստ, ինչպէս. «կը գայ, կը նստի, ժամերով կը խօսի», «կը գնար, ժամերով կը կորչէր», ասացուածքներում. «էջն ի՞նչ գիտի նույն ինչ է, կ'երթայ՝ կ'ուտի փուշ»: Ուստի չենք կարծեր որ այս կողմէն ալ մեծ դժուարութիւն լինի ընտելանալու նոր իմաստներին:

Այս հարցը գուցէ եւ ամենավիճելի կէտն է մեր երկու ճիւղերի միջեւ, եւ մենք բոլորս պէտք է ծայրայեղ յարգանքով մօտենանք մէկս միւսին եւ ազգովին վճռենք թէ ինչպիսին կ'ուզենք տեսնել մեր ապագայ միացեալ հայերէնը:

Միավանկ բայերը (ընդամէնը երեքն են) արեւմտահայերէն կ'առնեն կու մասնիկը՝ «կու գամ, կու տամ, կու լամ»: Սակայն մենք պահել ենք միայն կը մասնիկը. նախ՝ որովհետեւ արեւելահայերէն ունինք միայն «կը գամ...» ձեւերը (թէկուզ եւ ապառնի նշանակութեամբ), եւ ապա՝ միօրինակութիւն մտցնելու մտահոգութեամբ:

Հայերէնում «կը գրէ / կը գրի» ձեւը ոչ միայն ներկայ է, այլեւ պայմանական ապառնի: Նոյնիսկ արեւմտահայերէնը պայմանական նախադասութեան մէջ այս ձեւը կը նախընտրէ, օրինակ. «Եթէ դու գաս, ես ալ կու գամ»: Այսինքն՝ պայմանի դէպքում, արեւմտահայերէնը եւ արեւելահայերէնը իրար համամիտ են:

Ներկայ ժամանակն արտայայտելու վերը նշեալ տեղաշարժը մեզ տրամաբանօրէն կը բերէ նրան, որ պարզ ապառնի ժամանակը (որպէսզի այն չչլիթուի ներկայ ընդհանրական կամ պայմանական ձեւերի հետ) պէտք է արտայայտենք պիտի եղանակիչով, ինչպէս արեւմտահայերէնում է՝ «պիտի գրէ, պիտի խօսի, պիտի կարդայ»: Յիրաւի՝ արեւելահայերէն «պիտի» եւ «պէտք է» ձեւերը իրար գրեթէ կը կրկնեն, երկուքն ալ հարկադրական եղանակ արտայայտելով: Միացեալ հայերէնում դրանք իրարէ կ'անջատենք ու ամէն մէկին իր առանձին իմաստը կը տանք: «Պէտք է»ն մնալու է հարկադրականի համար, իսկ «պիտի»ն պարզ ապառնի:

Ապառնի դերբայով ձեւեր՝ «գրելու է»: Արեւմտահայերէնի իմաստը աւելի պարտաւորական է՝ «պէտք է գրէ, հարկ(աւոր) է որ գրէ», կամ «հարկ(աւոր) է գրել» (անդէմ ձեւով), իսկ արեւել-

լահայերէնին՝ մտադրական, համապատասխան լատիներէն scripturus est բայաձեւին, որ կը նշանակէ «մտադիր է գրել» կամ «պատրաստուիմ է գրել», կամ աւելի նուազ՝ անգլերէն he is going to write ձեւին: Արեւելահայերէնի դասագրքերը այս ժամանակաձեւը սխալաբար կը համարեն սովորական ապառնի: Արեւելահայերէն «վաղը գալու եմ» կը նշանակէ «մտադիր եմ, պատրաստուիմ եմ գալ» (թէեւ հաստատ չէ), իսկ «վաղը կը գամ» ձեւը պարզ սահմանական ապառնի է: «Անձրեւ է գալու» կը նշանակէ «կը կարծեմ որ շուտով անձրեւ պիտի գայ», եւ ո՛չ «պարտադիր է, կամ հարկաւոր է որ անձրեւ գայ»:

Գրաբարեան «գրելոց եմ» ձեւը դասագրքերի մէջ կը ներկայացուի որպէս ապառնի դերբայով կազմուած բաղադրեալ ժամանակ, առանց ճշդելու նրա իմաստային նրբութիւնը: Կը կարծենք սակայն որ «գրելոց է» ձեւի իմաստը աւելի մտադրական է, հաւանական, բայց ո՛չ պարտաւորական: Գրաբար հետեւեալ օրինակները դա՛ ցոյց կը տան. «Գալոց է որդիմ Աստուծոյ», «Միթէ ի Գալիլէ՞ գալոց իցէ Քրիստոսն», «Ի նոյն դժոխս անկանելոց են», «Յայսմ սերմանէ կոյս մի ծնանելոց է», «Զոր ինչ առնելոց ես, արա՛ վաղվաղալի», «Որ մեռանելոցն է մեռցի եւ որ սատակելոցն է սատակեցի»:

Մենք ընտրեցինք ուրեմն դրա մտադրական իմաստը, համապատասխան լատիներէնին: Իսկապէս՝ հայերէնի մէջ արդէն ունինք հարկադրական իմաստ («պէտք է»), հետեւաբար յաւելեալ իմաստային ձեւ ունենալը առաւելութիւն պիտի լինի: Ինչ եւ է, նշած երկու իմաստները այնքան մօտ են իրար, որ յաճախ կարելի է ե՛ւ այսպէս թարգմանել, ե՛ւ այնպէս:

Բաղադրեալ ժամանակները համապատասխանաբար կը կազմուին պարզ ժամանակներին զուգահեռ ու նրանց նմանութեամբ: Եթէ «պիտի գրեմ» սահմանական ապառնի է (եւ ոչ հարկադրական), ապա «գրած պիտի լինիմ» նոյնպէս սահմանական իմաստ պէտք է ունենայ:

Յիշեցնենք նորէն որ բայի «-ած» դերբայով վաղակատար ժամանակներ («եմ» օժանդակ բայով միայն) չեն կազմուելու, այլ միայն «-ել» վերջաւորութեամբ. «գրել եմ», եւ ոչ՝ «գրած եմ»: Վերջինս ոչ թէ գործողութիւն, այլ վիճակ ցոյց կը տայ՝ «նստած եմ, պառկած եմ»:

Կրաւորական խոնարհման ներգործող խնդրի՝ իրական ենթակայի շարահիւսութեան վերաբերեալ: Արեւմտահայերէն մին-

չեւ վերջերս ունէինք միայն «գիրքը գրողէն կը գրուի» (բացառական հոլովով), իսկ արեւելահայերէնն ունինք «գիրքը գրողի կողմից է գրուում» («կողմից» բառով): Գրաբարը նոյնպէս բացառական հոլովը կը կիրառէ («սիրեցաւ ի նմանէ»): Մենք կ'ընտրենք ուրեմն բացառական հոլովով ձեւը: Թէեւ «կողմից/կողմէն» ձեւն աւելի յստակ կ'արտայայտէ կրաւորականի իմաստը, այնուամենայնիւ այն օտար ազդեցութեան հետեւանք է:

Բայական միւս ժամանակների միջեւ իմաստային տարբերութիւնները աննկատելի են եւ կարող են աւելի ոճական ձեւի տեղ անցնել քան քերականական:

ՀՈԼՈՎՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌԻԹԻԻՒՆԸ

Ուղիղ խնդրի («սեռի խնդրի») հոլովը գրաբար եւ արեւմտահայերէնն գրեթէ բացառապէս (չնչին շեղումներով) հայցականն է՝ նման ուղղականին: Արեւելահայերէնի մէջ (հակառակ լայնօրէն ընդունուած սխալ կարծիքի) անձի առումով ուղիղ խնդիրը տրական կը դրուի միայն երբ այն որոշեալ է: Կ'ասենք՝ «համալսարանը ուսուցիչներ է պատրաստում», «փողոցում մի մարդ տեսայ» եւ այլն, այսինքն «ուսուցիչներ», «մարդ» բառերը ուղղական հոլովին են նման եւ ոչ թէ տրական: Եւ միայն որոշեալ առումի դէպքում («աշակերտը յարգում է իր ուսուցիչներին», «մարդուն ներս հրաւիրիր») ուղիղ խնդրի հոլովաձեւը նման է տրականին: Կը նշանակէ, որ արեւելահայերէնն չորս հնարաւոր տարբերակներէն (անորոշ՝ անձի եւ իրի առում, որոշեալ՝ անձի եւ իրի առում) միայն մէկն է՝ որոշեալ անձի առումը, որ տրականին է նման: Այս ամէնը մեզ կը թելադրէ, որ միացեալ հայերէնի ուղիղ խնդիրը բոլոր պարագաներում ուղղական հոլովի ձեւը պէտք է ունենայ. «այսօր Պետրոսը տեսայ», եւ ոչ՝ «այսօր Պետրոսին տեսայ»:

Որոշեալ յօդի կիրառութիւնը յատուկ անուն ենթակայի հետ. «Պօղոս նամակ գրեց» թէ՞ «Պօղոսը նամակ գրեց»: Մենք հակուած ենք առանց յօդի կիրառութեանը, քանի որ գրաբարն ալ յօդ չի կիրառեր յատուկ անունների դէպքում: Սակայն հարցը բաց է:

Արեւմտահայերէնի ու արեւելահայերէնի միջեւ գոյութիւն ունին բնականաբար եւ այլ տարբերութիւններ՝ շարահիւսական, բառապաշարի, յատուկ անունների տառադարձման եւ այլն: Դը-

րանք մասնաւոր տարբերութիւններ են, այսինքն կը վերաբերին անհատ բառերի, եւ կանոնի չեն վերածուիր: Այստեղ դրանք մէկ առ մէկ նշելու անհրաժեշտութիւնը չկայ: Եթէ մենք միշտ առաջնորդուինք մեր հիմնարար սկզբունքներով, ամէն պարագային իր լուծումը կարող ենք գտնել: Ի հարկէ, կան բազմաթիւ ուրիշ մանրամասներ, սակայն դրանցմէ շատերը կարող են պարզապէս ռճական առանձնայատկութիւններ դիտուել:

Վերը բերած կանոնները ամենակարեւորներն են: Եթէ ամէն ճիւղ քայլ անէ միւսին մօտենալու, ապա այդ մի քանի կէտերը բաւարար են որ դրաւոր լեզուի մէջ աննկատելի դառնայ հեղինակի բանաւոր կողմնորոշումը:

ԲԱՌԱՊԱՇԱՐ

Բառապաշարի բնագաւառը շատ նուրբ է ու յարափոխ: Մենք այստեղ չենք ուզեր հայերէն եւ ոչ մի բառ խարազանել: Պիտի չասենք, թէ «լաւ»ը աւելի լաւ է քան «աղէկ»ը, կամ «գէշ»ը աւելի վատ է քան «վատ»ը: Հայերէն բոլոր բառերն իրենց տեղն ու իմաստը պէտք է ունենան միացեալ հայերէնի մէջ եւ լեզուն ինքն իր զարգացման մէջ պիտի զանազանէ մէկը միւսէն:

Նոյնը պիտի չասենք հայերէնի մէջ տեղ գտած օտար անյարիր բառերի վերաբերեալ: Հայոց լեզուն, ինչպէս միշտ, այսօր ալ կը պայքարէ ու պէտք է պայքարէ իր մաքրութեան ու յստակ արտայայտուելու իրաւունքի համար: Այս հարցը ոչ այնքան միացեալ հայերէնի, այլ հայոց բոլոր լեզուական տարբերակների խնդիրն է: Մեր խորին համոզմամբ՝ որեւէ լեզուով օտար բառերի անկանոն հոսքը կը թուլացնէ այդ լեզուի բառակազմական նարաւորութիւնները եւ ապագայում լեզուն կախման մէջ կը դնէ փոխառու լեզուների քմահաճոյքէն:

Հայերէնը ինքնամաքրման յատկութիւն ունի, եւ ժամանակի հետ օտար բառերը աստիճանաբար դուրս կը մղէ լեզուէն:

Յատուկ անունների հարցը նոյնպէս չենք համարեր հակա՛ն՝ միացեալ հայերէնը բնութագրելու տեսակէտէն: Ճիշդ է՝ արեւմտահայերէնի ու արեւելահայերէնի մէջ այսօր կան իրենց տառադարձմամբ տարբեր՝ բազմաթիւ օտար յատուկ անուններ, սակայն հարցը պէտք է քննել անհատաբար՝ անուն առ անուն, եւ ամէն պարագային ընտրել այն, որ աւելի մօտ է հայկական աւանդա-

կան գրելաձեւին եւ կը համապատասխանէ մեր հիմնարար կանոններին:

ԱՆԱՌԱԿ ՈՐԴԻՆ

Ստորեւ՝ օրինակի համար կը բերենք միացեալ հայերէնի փոխադրած մի հատուած: Առել ենք գրաբար, արեւմտահայերէն ու արեւելահայերէն տարբերակները, եւ, մեր հիմնարար սկզբունքներով առաջնորդուելով, մի առ մի սրբագրել ենք իւրաքանչիւր նախադասութիւն: Բառապաշարին ու շարահիւսութեանը պէտք չէ առանձնապէս ուշադրութիւն դարձնել. միեւնոյն միտքը հայերէն (եւ ամէն լեզուով) կարող ենք արտայայտել տարբեր ձեւերով ու տարբեր բառերով, սակայն դա արդէն ոճաբանութիւն է, եւ ո՛չ լեզուավիճակ:

ԱՆԱՌԱԿ ՈՐԴԻՆ (Ղուկաս, ԺԵ., 11-32)

Մի մարդ ունէր երկու որդի: Նրանցմէ կրտսերն ասաց հօրը. Հա՛յր, տո՛ւր ինձ բաժինը, որ ունեցուածէդ ինձ կ'ընկնի:

Եւ նա բաժանեց նրանց իր ունեցածը:

Եւ ոչ բազում օրեր յետոյ՝ կրտսեր որդին ամէն ինչ ժողովեց ու հեռու աշխարհ գնաց, եւ այնտեղ իր ունեցածը վատնեց քանդի անառակութեամբ էր ապրում: Եւ երբ ամէն ինչ սպառեց, այդ երկրում սաստիկ սով եղաւ, ու սկսաւ ինքը չֆառորել: Ուստի գնաց այդ երկրի ֆաղաֆացիներէն մէկի ֆով մտաւ. իսկ սա իր ագարակը ուղարկեց զայն՝ խոզեր արածելու: Եւ նա ցանկանում էր փոքր լցնել խոզերի կերած եղջիւրէն, բայց ո՛չ ոք կը տար նրան: Եւ խելֆի գալով՝ ասաց. Քանի՜ վարձկաններ կան իմ հօրս տանը հացալից, եւ ես այստեղ սովամահ կը կորչիմ: Ելնեմ, երթամ հօրս մօտ եւ աւսեմ նրան. Հա՛յր, մեղանչեցի երկնքի դէմ ու քո առջեւ, այլեւս արժանի չեմ կոչուելու քո որդին, արա՛ զիս քո վարձկաններէդ մէկը: Եւ ելաւ հօրը ֆով եկաւ:

Եւ մինչ դեռ հեռուն էր, հայրը տեսաւ զայն ու գթացաւ, ելաւ ընդառաջ գնաց, պարանոցովն ընկաւ ու համբուրեց զայն:

Եւ որդին ասաց նրան. Հա՛յր, մեղանչեցի երկնքի դէմ ու քո առջեւ, այլեւս արժանի չեմ կոչուելու քո որդին, արա՛ զիս քո վարձկաններէդ մէկը:

Ասաց հայրն իր ծառաներին. Անմիջապէս հանէ՛ք նրա նախկին պատմուեանը ու հագցուցէ՛ք նրան, մատանին ձեռքը տուէ՛ք եւ ոտներին՝ կօշիկներ: Բերէ՛ք պարարտ եզը, մորթեցէ՛ք, ուտենք եւ ուրախ լինինք: Զի այս իմ որդին մեռած էր ու ողջացաւ, կորած էր ու գտնուեցաւ:

Եւ սկսան ուրախանալ:

Իսկ նրա երեց որդին ագարակում էր, մինչ գալիս էր ու տանք մօտեցաւ, լսեց երգերի ու պարերի ձայնը: Ծառաներէն մէկը իրեն կանչելով՝ հարցուց, թէ ի՞նչ է այդ: Սա ասաց նրան. Եղբայրդ եկել է եւ հայրդ պարարտ եզը մորթեց, քանզի ողջ առողջ ընդունեցաւ զայն:

Բարկացաւ ու չէր ուզեր ներս մտնել, իսկ հայրը դուրս ելնելով՝ աղաչում էր նրան: Որդին պատասխանեց եւ ասաց հօրը. Այս քանի՜ տարի է, որ ծառայում եմ քեզ ու երբեք քո հրամաններդ դուրս չեմ ելել. մի ո՛ւր երբեք չտուիր ինձ, որ բարեկամներս հետ ուրախանայի: Բայց երբ եկաւ քո այդ որդին, որ ունեցուածքդ պոռնիկների հետ կերաւ, պարարտ եզը մորթեցիր դրան:

Եւ հայրը ասաց նրան. Որդեա՛կ, դու միշտ ինձ հետ ես, ու ամէն ինչ որ իմն է՝ քոնն է: Բայց պէտք էր ուրախ լինել եւ ցնծալ, զի այս քո եղբայրդ մեռած էր ու ողջացաւ, կորած էր ու գտնուեցաւ:

Կը տեսնէ՞ք՝ միացեալ այս հայերէնը մեր երկու գրաւոր տարբերակներէն շատ չի զանազանուիր: Գրածս կարդացէ՛ք արեւմտահայ առողանութեամբ՝ կը կարծէք թէ այն գրեթէ արեւմտահայերէն է, կարդացէ՛ք այն արեւելահայերէն առողանութեամբ՝ կը կարծէք թէ գրեթէ արեւելահայերէն է: Մեր նպատակն ալ դա է՝ երկուսի միջեւ գտնել մի չէզոք՝ գրաբարի բնական շարունակութիւնը կազմող մի ընդհանուր հայերէն:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Մենք բնականաբար ոչ մի հեղինակութիւն չունինք եւ ո՛չ մէկին թելադրելու թէ ինչն է ճիշդ, ինչը՝ սխալ: Սա քաղաքական որոշում է, որմէ առաջ երկու սկզբունքային հարցի պէտք է պատասխանենք.

ա. կ'ուզե՞նք հայերէնի երկու ճիւղերը ապագայում միաւորուած տեսնել,

բ. կ'ընդունին՞ք գրաբարը որպէս միջնորդ դատաւոր:

Ապագան տեսնող մտքի համար պարզ է. նոյնիսկ եթէ տեղերնիս նստինք ու ոչինչ չձեռնարկենք, արեւմտահայերէնն ու արեւելահայերէնը, թող ոչ ոք կասկածէ, գնալով աւելի ու աւելի են մերձենալու՝ տարբերայնօրէն, անկանոն, մէկը միւսին չյարգելով ու մէկը միւսի վրայ բռնանալով (ի գոհանալն ումանց՝ բնական ճանապարհով): Աշխարհասփիւռ հայերը աւելի ու աւելի են հաղորդակցուելու (հիմա՛ արդէն այդ հնարաւորութիւնները օր

օրի կ'աճեն) եւ մէկի լեզուն բնականաբար ազդելու է միւսի վրայ: Մի կողմէն՝ արեւմտահայախօս սփիւռքահայերը աւելի յաճախ են Հայաստան այցելելու ու Հայաստանում հաստատուելու, միւս կողմէն՝ հազարաւոր արեւելահայախօս (ու նաեւ արեւմտահայախօս՝ Շիրակէն ու Զաւարթէն) հայաստանցի հայեր արդէն արտագաղթել են ու խառնուել իրենց արեւմտահայախօս ազգակիցներին: Արեւմտահայերէնի ու արեւելահայերէնի շփումը դրական գործընթաց է եւ ոչ ոք կարող է այն կասեցնել: Զանազան բառեր ու արտայայտութիւններ աւելի ու աւելի են մերձենալու, արտասանութիւններն ու առոգանութիւնները աւելի ու աւելի ազդելու մէկը միւսի վրայ, աւելի ու աւելի քերականական ձեւեր տարածուելու են ու միօրինակ դառնալու:

Հարցը ուստի հետեւեալն է՝ կ'ուզե՞նք մենք՝ հայ ազգը, Հայաստանի պետութիւնը, հայ գրագէտ ու կիրթ հասարակութիւնը, վերահսկել այդ գործընթացը, այն մեր ուզած հունով առաջնորդել, թէ՞ թողնելու ենք այն տարերային զարգացման, առանձն է թէ՛ ինքնահոսի:

Թող ոչ ոք յոյս ունենայ թէ կարող ենք արեւմտահայերէնը եւ արեւելահայերէնը յաւիտեանս «մաքուր» պահել: Հարիւրաւոր բառեր արեւելահայերէնում մինչեւ վերջերս օտարներէն եկած «միջազգային» բառեր էին, եւ արեւմտահայերէնի շնորհիւ էր որ անոնք հայացուեցան: Այսօր ալ կը հայացուին, եւ վաղն ալ պիտի հայացուին: Ոչ մի խելացի արեւելահայ կ'ասէ թէ դրանք «արեւմտահայերէն» բառեր են, բոլորս ալ կը հասկանանք որ դրանք հայերէն բառեր են եւ հետեւաբար գերադասելի՝ օտար արմատներէն:

Սակայն երբ խօսքը կը գնայ քերականութեան (ձեւաբանութեան կամ շարահիւսութեան) մասին, ե՛ւ արեւմտահայախօսը, ե՛ւ արեւելահայախօսը գէնքերնին ձեռքը կ'առնեն՝ երբ յանկարծ քերականական որեւէ ձեւ մի ճիւղէն միւսը կը սպրդի: Արդ, հարց կը տամ՝ ի՞նչ յաւելեալ արժէք պիտի շահինք եթէ միաժամանակ պահենք «հասկցայ» եւ «հասկացայ» ձեւերը, կամ «համոզուեցի» եւ «համոզուեցայ» ձեւերը: Անձամբ ես կը գտնեմ որ դրանցմէ մէկը աւելորդ է: Միայն այն լեզուներն ունին այդպիսի զուգահեռ ձեւեր որոնք բարբառներէն նոր ու նոր գրական լեզու կը շինեն: Կը ճանաչե՞ք զարգացած մի լեզու որ մեզ նման երկուական զուգահեռ ձեւեր ունենայ: Մեր գրաբարը դրանով էր նաեւ հզօր, որ ողջ հայութեանը կը ծառայէր, որ նրա մի կանոնը բոլոր հայերի համար պարտադիր էր:

Մէկ ընդհանուր գրաւոր լեզու ունենալու առաւելութիւնները ակնյայտ են. աշխարհի բոլոր դպրոցների բոլոր հայ եւ օտար աշակերտները միեւնոյն հայերէնը պիտի ուսանին, լրագրերը, նորութիւնները, պաշտօնական հաղորդագրութիւնները, օրէնքներն ու մնացեալ գրագրութիւնը միայն մէկ տարբերակով պիտի լոյս տեսնեն, գրքերը, դասագրքերը, Աստուածաշունչը, հանրագիտարանները ու ողջ տպագիր գրականութիւնը նոյն լեզուով պիտի հրատարակուին: Կարելի է անվերջանալիօրէն պատկերացնել թէ ի՞նչ հսկայական առաւելութիւններ պիտի ունենանք եւ ուժերի ջլատման փոխարէն ինչպիսի՜ համախմբում: Չեմ խօսիր նոյնիսկ մեր ցածր խաւերի թաքնուած հաստուածականութեան մասին, որ այնքան վնաս է հասցուցել ու կը հասցնէ մեր ազգին:

Կը հասկանանք եւ կ'ընդունինք շատերի վախը, որ մտածում են թէ վաղը զրկուելու են իրենց մայրենի լեզուէն: Իրականութիւնը բոլորովին այլ է. նախ՝ միացեալ հայերէնը միայն գրաւոր լեզու է լինելու՝ նման մեր գրաբարին, եւ երկրորդ՝ հայերէնի բոլոր խօսակցական տարբերակները շարունակելու են ապրել եւս երկա՛ր տարիներ. գիւմրեցին շարունակելու է խօսել ի՛ր լեզուով, պոլսեցին՝ իր, արցախեցին՝ իր, երեւանցին՝ իր: Ամէն մի ենթադրութիւն մեր արտասանական տարբեր ոճերը իրար մերձեցնելու՝ սոյն նպատակէն դուրս է եւ անտեղի: Ո՛չ ալ խօսքը կը գնայ բարբառները վերացնելու մասին: Միայն գրաւոր լեզուն է ընդհանուր լինելու բոլորիս համար: Մի՞թէ վատ էր երբ մի ընդհանուր, գրաբար կոչուող լեզու ունէինք: Այն ժամանակ ո՛չ արեւմտահայ կար, ո՛չ արեւելահայ:

Ամէն պարագայի՝ նոյնիսկ եթէ գաղափարը բոլորի կողմէն այսօր ընդունուի, միեւնոյն է՝ անհրաժեշտ կը լինի մի հարիւր տարի մինչեւ իսկապէս ունենանք մի ընդհանուր գրաւոր լեզու: Կատարուելիք փոփոխութիւնները եւ դրանց հերթաքալ իրագործումը որոշելու ենք ազգովին: Այսօր մեզ բոլորիս անհրաժեշտ են կարծիքներ, անհրաժեշտ է քննել ու ամբողջացնել գաղափարը: Այսօր հարկաւոր է որ հայոց պետութիւնը ստեղծէ հեղինակաւոր մի յանձնաժողով, որ պիտի քննէ ու հասարակութեան քննարկմանը ներկայացնէ մեր երկու ճիւղերը իրար մերձեցնելու մի տեսլական ու ֆանապարհային քարտէս (յաջորդական քայլերի մի ծրագիր), որի վերջնական նպատակը պէտք է լինի մեր երկու գրաւոր ճիւղերի բացարձակ միաձուլումը եւ յիսուն կամ հարիւր տարի յետոյ՝ մի միասնական գրաւոր հայերէնի կազմաւորումը:

Դրա համար հարկաւոր է երկուստեք ընդունելի որոշակի մի օրացոյց մշակել, եւ պայմանաւորուել թէ իւրաքանչիւր սենունդ ո՛ր տարբերութիւնները պէտք է յաղթահարէ, որպէսզի, ամէն տասնամեակ՝ մէկ երկու կանոն միաւորելով, յիսուն կամ հարիւր տարի յետոյ հասնինք մեր նպատակին: Յիշեցնեմ՝ արեւմտահայերէնի եւ արեւելահայերէնի ձեւաբանական առանցքային տարբերութիւնները մի երկու տասնեակ են՝ ամէն կողմէն մի տասը կէտ: Եթէ ամէն տասը տարի իւրաքանչիւր «ճամբար» հրաժարի քերականական մէկական կէտէն, հարիւր տարի յետոյ մեր ուզած միացեալ հայերէնը իրողութիւն կը լինի (այն լեզուն որով հիմա գրում եմ): Ոչ մի խառնաշփոթ չի առաջանալու: Ամէն տասը տարի մէկ կանոն փոխելը մի՞թէ մեր ուժերէն վեր է:

Եթէ որեւէ հեղինակ ցանկանայ այսօր եւեթ միացեալ հայերէն գրել, կամ պարզապէս իրար մերձեցնել մեր երկու ճիւղերը, թող ամէն երկրնորանքի պարագային՝ արեւմտահայերէնն ու արեւելահայերէնը համեմատէ գրաբարին, եւ ո՛ր ձեւը աւելի մօտ է մեր մայր լեզուին, այն ալ թող ընտրէ: Բացարձակապէս դիւրին, եւ տրամաբանական գործ՝ հայերէնին լաւ տիրապետող գրչի համար:

Մեր վերջին խօսքն ու յորդորանքը կրկին կ'ուղղենք Հայոց լեզուի ապագայով մտահոգուած բոլոր կիրթ հայերին, հասարակական կարծիք ստեղծող ու հայ գրչին տիրապետող հեղինակներին: Հայոց լեզուի ճակատագիրը ձեր ձեռքին է: Մեր խորին համոզմամբ՝ հայագէտներն են, որ առաջին քայլերը պէտք է անեն այդ ուղղութեամբ: Եթէ միացեալ հայերէնը իրողութիւն դառնայ, ապա հայութիւնը նախ եւ առաջ ձե՛զ է պարտական լինելու:

Եթէ խնդրոյ սկզբունքները ընդունինք, ոգեւորուինք ու առաջ տանենք գաղափարը, մի օր մի միացեալ լեզու ունենալու մեր երազանքը իրականութիւն պիտի դառնայ:

ԱՐՄԷՆ ՄԻՓԱՅԷԼԵԱՆ

Résumé

LES PRINCIPES DE L'ARMÉNIEN UNIFIÉ

ARMEN MICHAELIAN

L'article propose une idée originale de réunification des deux branches existantes de l'arménien littéraire (l'arménien occidental et l'arménien oriental) en une langue littéraire unique. En argument : l'existence de deux branches parallèles dans une seule langue est considérée comme un fait temporaire, causé par des circonstances politiques, de surcroît, source de faiblesse et de malentendus.

L'auteur examine les avantages de disposer d'une seule langue littéraire, souligne que l'existence des deux branches a largement contribué à diviser la nation arménienne, pose la question de savoir si la langue arménienne a quelque chose à gagner de la situation actuelle. On considère également les arguments et les réticences de chaque camp.

Hormis la phonétique, qui n'a pas de rôle déterminant dans une langue écrite (chaque individu pouvant prononcer différemment le même mot arménien écrit – comme c'est le cas aujourd'hui), c'est principalement la morphologie qui présente les divergences les plus marquantes entre les deux branches. En nivelant ces divergences morphologiques qui n'ont en principe aucune valeur ajoutée, on peut arriver à un état de la langue où « l'orientation » de l'auteur sera masquée au maximum (comme c'est le cas entre l'anglais britannique et américain). Ce qui veut dire qu'un texte écrit arménien à l'avenir ne portera plus la marque « occidentale » ou « orientale ».

Les principes fondateurs de l'unification sont clairement présentés ; ils se reposent sur l'arbitrage de la langue arménienne classique (l'ancien arménien). L'article passe au crible chaque trait morphologique divergent et les compare avec les mêmes traits de l'ancien arménien. Des deux versions sont sélectionnées celles qui présentent le moins d'incohérence par rapport à la langue classique. Les formes obtenues sont parfois (rarement) des compromis. En conclusion, les différences morphologiques majeures de chaque côté comptent une dizaine et il est parfaitement envisageable de les surmonter.

L'auteur s'adresse en premier lieu aux linguistes, écrivains, journalistes et aux connaisseurs de la langue arménienne, leur propose d'examiner la question, d'établir une feuille de route qui déterminerait les changements progressifs que chaque branche devra accepter. En renonçant à une seule règle morphologique tous les dix ans, les arméniens littéraires occidental et oriental, en l'espace de quelques dizaines d'années, estomperont définitivement leurs spécificités.

La décision est par conséquent « politique ». Quelle langue voulons-nous léguer aux générations futures ? Il faudra donc répondre au préalable à ces deux questions : 1) voulons-nous une langue unifiée ? 2) acceptons-nous l'arbitrage de la langue classique?